

Araştırma Makalesi / Research Article

**BERLİN BATI AFRIKA KONFERANSI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN
KONFERANSTAKİ TUTUMU (1884-1885)***

Burak Ahmet SAKA^{1}**

Gürsoy ŞAHİN²

Öz

Afrika kıtası, 15. yüzyılda Avrupa devletlerinin dikkatini çeken bir coğrafya idi. 19. yüzyıla kadar gelen uzun süreç içerisinde devletler arası rekabet kıyı kesimleri yanında iç kesimlere doğru kaymaya başladı. Bu süreçte, askeri ve sivil keşif kolları, seyyahlar, bilim insanları ve misyonerlerin önemli katkıları oldu. Bu faaliyetlerin zirveye ulaştığı dönemde, kıtanın geleceğinde bir dönüm noktası olan ve serbest ticaret, kölelik, misyonerlik ve yeni işgal prensipleri gibi konuları içeren Berlin Batı Afrika Konferansı (15 Kasım 1884-26 Şubat 1885) düzenlendi. Makalede, arşiv belgeleri ışığında Afrika’nın geleceği ve sınırlarının çizilmesi hususunda önemli etkisi olan konferans ve Osmanlı İmparatorluğu’nun konferanstaki tutumu incelenmektedir. Osmanlı yönetimi, davet edilmemesine rağmen konferansa katılma yönünde diplomatik temaslarda bulundu. Ardından katılmasında bir engelin olmadığı sonucuna varılarak Almanya tarafından davet edildi. Müzakereler sırasında sınırlar, Müslüman nüfusun dini haklarının korunması ve hâkimiyet alanları üzerindeki konularda etkin bir politika yürüttü. Konferansta alınan kararlar uzun vadede hem kıtayı hem de Osmanlı egemenlik alanlarını etkiledi.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Berlin Batı Afrika Konferansı, Sömürgecilik, Kongo, Osmanlı İmparatorluğu.

**BERLIN WEST AFRICA CONFERENCE AND THE OTTOMAN EMPIRE’S
ATTITUDE AT THE CONFERENCE (1884-1885)**

Abstract

The African continent was a geography that attracted the attention of European colonial states in the 15th century. During the long period until the 19th century, competition between states began to shift from coastal areas to inland areas. In this process, military and civilian expeditions, travelers, scientists and missionaries made important contributions. During the period when these activities reached their peak, the Berlin West Africa Conference (15 November 1884-26 February 1885) which was a turning point in the future of the continent and included issues such as free trade, slavery, missionary and new occupation principles was held. In the article, the conference which had a significant impact on the future of Africa and the drawing of its borders and the attitude of the Ottoman Empire towards the conference are examined in the light of archive documents. Although the Ottoman administration was not invited, it made diplomatic contacts to participate in the conference. After concluding that there was no obstacle to its participation, it was invited by Germany. During the negotiations, the Ottoman Empire pursued an active policy on issues such as borders, the protection of the religious rights of the Muslim population and sovereignty. The decisions taken at the conference affected both the continent and Ottoman sovereignty in the long run.

Keywords: Africa, The Berlin West Africa Conference, Colonialism, Congo, The Ottoman Empire.

* Bu makale Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında hazırlanmakta olan “1884-1885 Berlin Batı Afrika Konferansı ve Osmanlı Devleti’nin Afrika Politikasına Etkisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, ORCID: 0000-0003-4334-4391.

^{**} Sorumlu Yazar (Corresponding Author): basaka@aku.edu.tr

² Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7817-2043.

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 18.04.2025

Giriş

Avrupa devletlerinin, Afrika kıtasındaki sömürge düzenlerini 15. yüzyılda kurmaya başladıkları bilinmektedir. Bu süreçte kıtanın kolay ulaşılabilir ve daha güvenli görülen kıyı bölgeleri üzerinde kolonilerini kuran sömürgeci devletler, aynı zamanda kıyı kesimlerini kıtalar arası ticarete güvenli sığınma noktaları olarak da kullandılar. Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler, şartlara, ihtiyaçlara ve teknolojilerine göre 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ekonomik bir sistem inşa ettiler. Bu devletlere daha sonra Almanya ve İtalya'da katıldı. Bu süreçte sömürgeci devletlerin ilgisi kıtanın iç kesimlerine de yöneldi. Kıtanın merkezine yönelik ortaya çıkan rekabet Avrupa devletlerini kendi aralarında bir çözüm arayışına yöneltti. Bunun sonucunda Berlin'de uluslararası bir konferans toplanması planlandı.

Literatürde Berlin Batı Afrika Konferansı olarak tanımlanan konferans, 15 Kasım 1884'te başladığında Avrupa devletleri arasındaki sömürge rekabeti doruk noktasındaydı. Görünürdeki amacı, kıtanın merkezi kısmından batıya doğru akan Kongo Nehri ve havzası üzerindeki anlaşmazlıkların çözülmesiydi. Ancak yüzyıllardır Afrika konusunda rekabet halinde olan Avrupa devletleri, daha kapsamlı konuları ele aldılar. Almanya ve Fransa iş birliğinde düzenlenen konferansa katılan devletlerin farklı çıkar alanları ve amaçları vardı. Bunlar, geçmişten gelen sömürge alanlarını korumak ve yenilerini elde etmek, özellikle ticari çıkarlarını sürdürmek ve yeni ticari fırsatlar kazanmak şeklinde özetlenebilir. Sanayileşme ve büyüyen ekonomilerin artan ham madde ve yeni pazarlar bulma gayreti de bu amaçları destekledi.

Konferans öncesinde devletlerin hedefi, tam olarak keşfedilemeyen Orta Afrika bölgesiydi. Bu bölgenin tamamen ulaşım ve ticarete açılması en önemli amaçlar arasındaydı. Meselenin diğer bir yönü de bu güçler arasındaki rekabetti. Hâlihazırda İngiltere, Fransa ve Portekiz gibi devletlerin yerleşik olduğu kıtanın belli noktaları üzerinde, özellikle Almanya ve İtalya gibi yeni doğan güçlerin iştahları bu rekabetin kızışmasına neden oldu.

Konferansın sayılan sebepleri yanında daha az dile getirilen farklı yaklaşımlar da söz konusuydu. 19. yüzyılın ikinci yarısında oldukça artan ve ciddi problemlere sebep olan Avrupa nüfusunun başka coğrafyalara taşınması mecburiyeti ortaya çıktı (Koponen, 1993, s. 123). Bu coğrafyalardan biri potansiyel olarak Afrika'ydı. Belçika Kralı II. Leopold, sömürge ihtirasının yanında, sınırlarına göre kalabalık bir nüfusa sahip olan ülkesinde, ülke içi siyasi ve ekonomik problemleri başka ilgi alanlarına çekmek için Kongo Vadisi ile bireysel olarak ilgilenmekteydi (The Marquis of Lorne, 1890, s. 703). Diğer yandan konferansın *insani* boyutu katılımcı devletlerin faaliyetlerini haklı gösterme açısından fazlaca ön plana çıkartılmaktaydı. Bu doğrultuda İngiliz ve Amerikalıların kölelik karşıtı tutumu, Hristiyan misyonerlerin kıtadaki durumu da katılımcı devletler açısından önemli görülen konulardandı. 18. ve 19. yüzyıllarda kâşiflerin, keşiflerine siyasi ve ekonomik destek kazanmak için kıtanın önemli bir ticari potansiyeli olduğu ve Avrupa'nın buraya müdahale etmesi gerektiği yönündeki inançları önemliydi (Koponen, 1993, s. 128-129).

Konferans kararı alınmadan önce Belçika Kralı II. Leopold'un Kongo üzerindeki planları bölgeye olan ilgiyi artırdı ve dolayısıyla sürecin hızlanmasına neden oldu (Keltie, 1895, s. 120). Bölgeye özel ilgi gösteren Amerika Birleşik Devletleri'nin Brüksel elçisi Henry Shelton Sanford (konferansta ülkesini temsil edecektir) ile temas halinde olan kral, hedeflerini gerçekleştirmek için bu ülkenin desteğini aldı (Wiley, 1989, s. 43; Munene, 1990, s. 74). ABD, Kongo'nun potansiyeline inanmış ve bu sebeple gelişmeleri yakından takip etmişti (Wiley, 1989, s. 67). Afrika'da çıkacak bir çatışma ve muhtemel sonuçlarının vereceği zararları düşünen ABD için kıtadaki ticareti geliştirmek ve güvence altına almak hedef olarak görülüyordu.

II. Leopold 1876 yılında "kâşif, coğrafyacı ve yardımseverlerden" oluşan Uluslararası Afrika Cemiyeti'ni kurarak Orta Afrika'da köleliği kaldırma, bölgeyi medeniyetle tanıştırma yönünde hedefleri olduğunu belirterek destek gördü ve bölgede keşifler yaptırdı (Lucas, 1922, s. 79). Bu

hedefler aslında “*bölgeye acıdan başka bir şey getirmeyecek*” olan faaliyetlerin kılıfıydı. ABD’nin, cemiyeti tanınması Afrika ile ilgili rekabeti canlandıran bir unsur oldu. Leopold, meşhur kâşif Henri Morton Stanley’in de yardımlarıyla konferanstan önce Kongo çevresindeki yerli reislerle anlaşarak bölgede etkili olmaya çalıştı (Nilsson, 2013, s. 17).

Bu süreçte kıtanın merkezine olan ilgi artınca devletler arasında kendi sömürge alanlarını koruma ve genişletme içgüdüğü gelişti. Özellikle Kongo’nun kıyı bölgeleri ile ilgilenen Portekiz, Belçika’nın önderlik yaptığı uluslararası cemiyetin faaliyetlerine karşı İngiltere ile yakınlaşmış ve Şubat 1884’te Kongo’nun da güneyini ilgilendiren bir İngiliz-Portekiz antlaşması imzalanmıştı. Bununla İngilizler nehir üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Fransa’yı engellemeye çalıştı. 1870-71 yıllarında yaşanan Sedan Savaşı’nın acısını yeni topraklarda genişleyerek unutmaya çalışan ve Kuzeybatı Afrika’da aktif olan Fransa, kurulan uluslararası cemiyeti tanıdı. Kıtanın batı ve doğu kıyılarında faaliyetleri olan ve bunları genişletip koruma altına almak isteyen Almanya, İngiliz politikalarından rahatsız olarak aynı yolu takip etti (Munene, 1990, s. 75; Keith, 1919, s. 50-53). Fransa ve Almanya ayrıca İngiliz-Portekiz antlaşmasını tanımadı ve tepki gösterdi.

Kongo havzası, batıda Atlas Okyanusuna dökülen sularının yanında doğuda Nil Nehri’ni besleyen ve Hint Okyanusu’na akan sulara yakındı. Stratejik önemi fark edilen bu nehrin hâkimi olan devlet kıtanın merkezine de egemen olacaktı (Fitzmaurice, 1905, s. 342). Kongo Nehri havzasını ilgilendiren bu gelişmeler üzerine devletler arasındaki rekabet daha da kızıştı. Fransa ve Belçika arasındaki çekişme de bu durumu tetikliyordu (Şahin, 2018, s. 250). Uluslararası anlamda artan gerilime rağmen devletlerin savaşma niyeti yoktu (Duman, 2012, s. 1187). Gittikçe büyüyen bu diplomatik sorunların çözülmesi amacıyla Almanya ve Fransa, yapılacak bir konferans konusunda fikir birliğine vardılar ve bunu ilgili devletlere duyurdular. Sonuç olarak Avrupalı devletler kıta üzerindeki problemlerini çözmek amacıyla 1884-1885 yılları arasında Berlin’de bir konferans topladılar (Kurnaz Şahin, 2020, s. 47).

Osmanlı’nın Madrid ve Berlin elçiliklerinden sırasıyla 11 Ekim ve 17 Kasım 1884 tarihlerinde Hariciye Nezareti’ne gönderilen belgelerden yansıdığı şekliyle konferansın programı; Kongo ve Nijer nehirlerinde bütün devletlere serbest ticaret ve ulaşım hakkı sağlamaktı (BOA, HR.SYS., 910/1, 1, 11 Teşrinievvel 1884; BOA, HR.SYS., 910/20, 1, 17 Teşrinisani 1884). Programın maddelerinden biri de hâkimiyet altında olmayan araziler üzerinde mülk sahibi olmak veya işgal haklarını belirlemektir. Bu noktada özellikle Afrika’nın batı sahillerindeki sömürgeler üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar ve çözüm arayışları ön plana çıktı (BOA, Y.A.HUS., 180/36, 1-3, 3 Safer 1302; BOA, Y.A.RES., 26/9, 8, 24 Teşrinievvel 1884). Bu doğrultuda Batı Afrika’da ticari rekabetin artmasından dolayı, Almanya ve Fransa bu ticareti genişletmek ve bölgede faaliyetleri olan devletler arasındaki sorunları gidermek için konuyla ilgili olduklarını düşündükleri tarafları konferansa davet ettiler (BOA, HR.SYS., 910/20, 1, 17 Teşrinisani 1884).

Avrupa’nın büyük ve küçük devletleri yanında konferansa ABD de katıldı. Osmanlı, davet edilmediği konferansa, diplomatik çabasıyla katılmayı başardı (Daban, 2023, s. 842-843). Arşiv belgelerinde görüldüğü üzere konferansa katılma noktasında İstanbul Hükümeti ısrarcıydı. Osmanlı’nın yerine kıtayla ilgisi olmayan büyük veya küçük devletlerin davet edilmesi Bâb-ı Âli’nin dikkatini çekti. Prens Bismarck’ın görüşüne göre Afrika’nın doğusunda toprağı bulunan Osmanlı’nın böyle bir konferansa katılması durumunda sahip olduğu bölgeler için bazı devletlerin talepte bulunabileceği göz önüne alındı (BOA, İ.MMS., 79/3438, 1, 17 Muharrem 1302). Ancak Almanya’nın, Osmanlı topraklarını ilgilendirmeyen Batı Afrika konularını içermesinden dolayı davet edilmediği izahına rağmen bu durum İstanbul Hükümeti’nin şüphe duymasına sebep oldu (BOA, İ.MMS., 79/3437, 1, 26 Muharrem 1302). 1856 Paris

Antlaşması'nın yedinci maddesine³ göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri arasında kabul edildiği vurgulanarak bu devletlerin katılacağı bir toplantıda temsil edilmesi gerektiği, davet edilmediği için bu durum sorgulanmazsa Paris Antlaşması'nın hükmünün geçersiz olacağı ifade edildi (BOA, İ.MMS., 79/3438, 5, 28 Teşrinievvel 1884; BOA, HR.SYS., 910/7, 1, 28 Teşrinievvel 1884).

Avrupalı devletlerin, Osmanlı'nın Avrupa hukukuna dâhil edildiğini ve onu bu sistem içerisinde gördüklerini beyan etmelerine rağmen uygulamada işlerin tam tersi olduğu görülmektedir. Özellikle kıtada doğrudan çıkarları ve toprağı olmayan Rusya, Avusturya-Macaristan veya İsveç ve Norveç Krallığı'nın konferansa çağrılmaları⁴ ancak hem tarihi hem de coğrafi olarak kıtaya bağı olan Osmanlı'nın çağrılmaması dikkat çekmektedir. Egemenliği zayıflamış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun kıtadaki sınırları Mısır-Cezayir ve Mısır-Somali hattına doğru uzanıyordu. Cezayir-Somali hattı yönünde de fetih hareketlerine girilerek Sudan üzerinden Uganda topraklarına kadar ulaşıldı, hatta Trablusgarp'ın güneyinde yer alan Çad Gölü havzasına doğru egemenlik alanları kuruldu (Kavas, 2011, s. 21-22).

Ayrıca konferansın konuları, kıtadaki Osmanlı hâkimiyet alanlarını farklı açılardan etkileyecek niteliklere sahipti. Bu sebeple konferansa davet edilme konusunda Alman Hükümetine de çok güvenemeyen Osmanlı yönetimi uluslararası anlamda diplomatik temaslarda bulundu (Kocamaz, 2015, s. 36). Temel mesele devletin bu sistemden dışlanmasıydı. Uluslararası bir organizasyon olan Berlin Batı Afrika Konferansı'na katılmak Avrupa uyumunun yanında Osmanlı için bir prestij meselesiydi (İbrahim, 2022, s. 150). Önemli gelişmelere sebep olabilecek bu tür konferanslarda Osmanlı'nın kendi sözünü veya fikrini söyleyebilme hakkına sahip olmak istediği görülmektedir.

Geçmişte hukuki olarak düzenlenmiş sözleşmeleri dayanak noktası olarak gösteren Osmanlı yönetimi konferansta hem hâkimiyeti altında olan Afrika topraklarından emin olmak hem de kıtadaki Müslümanların haklarını korumak istedi. Almanya ve İngiltere gibi devletlerin Afrika sahillerine yönelik serbest ulaşım ve ticari talepleri de Osmanlı'yı düşündürüyordu (Gücüm, 2019, s. 74). Hâkimiyeti altında olan Afrika'nın doğu ve kuzey bölgeleri üzerine bazı sömürgeci devletlerin hamle yapabileceğini öngörerek konferansa katılmak istedi. Konferans öncesinde Trablusgarp ile ilgili İtalyan basınında çıkan haberlerin bu duruma katkısı olduğu görülmektedir. 11 Kasım 1884 tarihli arşiv belgesinde, bir İtalyan gazetesinde İtalya adına denizlerde keşif yapan bir kaptanın mektubuna yer verilmekteydi. Burada Trablus limanının önemine vurgu yapılarak İtalya'nın, adı geçen bölgeyi konferansta gündeme getirmesi ve buranın ele geçirilmesi gerekliliği üzerinde duruldu (BOA, Y.A.HUS., 180/60, 3, 11 Teşrinisani 1884).

Osmanlı'nın konferansa katılması ile ilgili haberler Avrupa basınında yer aldı. Örneğin Brüksel'de çıkan *L'Indépendance Belge* gazetesinin 3 Kasım 1884 tarihli nüshasında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Afrika kıtasında toprağı olmasına rağmen konferansa davet edilmemesine çok içerlediği ve bunu protesto ederek katılmak için teşebbüste bulunacağı gündeme getirildi (BOA, Y.PRK.TKM., 8/77, 1, 3 Teşrinisani 1884). Yine Roma sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, *Gazette di Itali* isimli gazetenin 27 Kasım 1884 tarihli nüshasında Kongo ve Nil nehirlerinin kaynağının Osmanlı hâkimiyetinde olan Sudan sınırlarına yakın olduğuna değinilmekteydi. Ayrıca Nijer Nehri'nin geçtiği kıtanın kuzeybatısındaki İslam ülkelerinde halifenin etkisi olduğu belirtilmekteydi. Haberde Osmanlı'nın Afrika'nın doğusunda sahip

³ İmzacı büyük devletler Avrupa hukukuna dahil olduğu ve toprak bütünlüğüne saygı gösterildiğini ifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına karşı yapılmış her hareketin kendi menfaatlerine de yapılmış sayacaklarını beyan etmişlerdi (Erim, 1953, s. 341-353).

⁴ Bazı iç problemleri de olan krallığın, geleceğe yönelik kıtadaki planlarının yanında Avrupa'daki özellikle Almanya ile olan ekonomik ve siyasi çıkarlarını düşünerek böyle büyük bir konferansta yer alma dürtüsü de unutulmamalıdır (Nilsson, 2013, s. 9-14, 25, 32).

olduğu haklar vurgulanarak konferansa katılma hakkı olduğu da dile getirildi (BOA, Y.A.HUS., 180/75, 2, 2 Kanunuevvel 1884). İsmi geçen gazetenin sahibinin daha sonradan II. Abdülhamid tarafından üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmesi (BOA, İ.HR., 296/18708, 1, 23 Receb 1302) konferansa verilen önemi ve konferansa katılma yönünde yurtdışı basınının yönlendirilme çabalarının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Konferansa katılma hususunda devam eden görüşmelerde, Osmanlı yönetimi hem İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi Mösyö Radoviç hem de Berlin Büyükelçisi Mehmed Said Paşa aracılığıyla Almanya ile temasa geçti. Alman Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeldt yaşanan gelişmeleri Bismarck'a ilette (BOA, İ.MMS., 79/3437, 4, 11 Teşrinisani 1884). Yapılan görüşmelerin ardından Almanya'nın ve konuyla ilgili görüşlerini sorduğu Fransa, İngiltere ve İtalya gibi devletlerin Osmanlı'nın konferansa katılmasında bir sakınca görmedikleri, olayı memnuniyetle karşıladıkları görülmektedir (BOA, HR.SYS., 910/14, 1, 11 Teşrinisani 1884; BOA, HR.SYS., 910/15, 1, 13 Teşrinisani 1884; BOA, İ.MMS., 79/3438, 9, 23 Muharrem 1302). Bu gelişmelerin sonucunda Afrika'daki menfaatlerini, egemenlik hakkını ve aslında davet edilmeyip bireysel teşebbüsüyle davet alan İtalya örneği gibi tezleri ortaya koyan Osmanlı yönetimi, konferansın başlamasına yakın bir tarihte katılım için davet edilmeyi başardı. Temsil görevi Mehmed Said Paşa'ya verildi. Berlin Elçiliği Müsteşarı Ohannes Efendi ise elçilik heyetinde fen memuru⁵ sıfatıyla yer aldı (BOA, İ.HR., 295/18661, 1-2, 28 Muharrem 1302; BOA, İ.HR., 295/18660, 1, 26 Muharrem 1302; BOA, HR.SYS., 910/17, 1, 13 Teşrinisani 1300).

15 Kasım 1884'te başlayan konferans 26 Şubat 1885'te sona erdi (BOA, HR.SYS., 910/9, 1, 5 Teşrinisani 1884). Arşiv belgelerinde *Afrika-yı Garbi*, *Afrika Muhtelit Konferansı*, *Berlin Konferansı*, *Kongo Konferansı* şeklinde isimlendirilen konferansa Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, İsveç ve Norveç Birleşik Krallığı, ABD ve özel çabasıyla Osmanlı İmparatorluğu katıldı. Alınan kararlar Afrika kıtasının bölüşülmesi sürecinin hızlanmasına ve kıtanın büyük bir kısmının gelecek yıllarda sömürge durumuna dönüşmesine zemin hazırladı.

1. Konferans Müzakereleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tutumu

Konferansta ev sahibi olan Almanya dışındaki diğer devletler; Berlin elçileri, dışişleri görevlileri ve teknik konularla ilgili olarak fen memurları tarafından temsil edildi. Elçiler genellikle devletlerinden aldıkları talimat gereği, doğrudan ilgili olmadıkları konuların geçtiği müzakerelerde fikir beyan etmedi veya çekimser kaldı. Müzakereler sürecinde, görüşülen konularla ilgili olarak farklı teklifler ve konferans sınırları dışına çıkan konular oldu. Toplantı sınırlarını aşabilecek meselelerde elçiler, müzakere mecburiyetinden muaf sayıldı. Tartışmalı konular birkaç oturumda ele alındı veya ileriki toplantılara ertelendi. İlk oturumlarda görüşülüp karara bağlanan bazı konularla ilgili daha sonraki oturumlarda değişiklikler de gündeme geldi. Bu konuların incelenmesi ve düzenlenmesi kurulan komisyonlara bırakıldı. Özellikle uzmanlık gerektiren, coğrafi konumların ve sınırların gündeme geldiği müzakerelerden dolayı oluşturulan komisyonlarda bilir kişiler yer aldı. Bu heyetler yaptıkları çalışmaları konferansa sundular ve buna göre yol haritası belirlendi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 8, 28-30).

Konferansın açılışını 15 Kasım 1884 Cumartesi günü Almanya Başbakanı Otto von Bismarck yaptı ve konferans başkanı olarak seçildi. Bismarck konferansın toplanma amacı ve katılan devletlerin sorumluluklarını vurgulayan bir konuşma yaptı. Konferansı toplama niyetlerinin Afrika kıtasının iç kısımlarını ticarete açma, buradaki yerlilerin eğitimi için gerekli araçları temin etme ve gönderme, kölelik ve köle ticaretinin kaldırılmasını sağlayarak kıtadaki yerlileri

⁵ Konferanstaki teknik konularla (sınırların belirlenmesi, nehirlerin durumu, arazi şartları vs.) ilgili olarak devletlerden ayrıca fen memuru sıfatıyla görevliler de talep edilmiştir.

medeniyetle tanıştırma isteğinin bir sonucu olduğunu ifade etti (BOA, Y..A...HUS., 180/46, 5, 15 Teşrinisani 1884). Bunun için *medeni* milletlerin ticareti düzenlemesi ve kıtaya yardım etmesi gerekliliğini vurguladı. Bu düşüncede olan devletlerle adı geçen ve konferans davetnamesinde yazılı olan konuları karara bağlamak için bir konferans düzenlediklerini aktardı (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, ss. 4-5).

Bismarck, konferans programının esas amacını ticari faaliyetler yürüten milletlerin Afrika'nın iç kısımlarına ulaşabilmelerini kolaylaştırmak olarak açıkladı. Kıtanın bu kısmında serbest ticaret ile ilgili olarak Alman Hükümeti'nin hazırladığı layihanın içeriğinden bahsetti. Buna göre;

a- Bölgede hâkimiyeti sağlayan veya sağlayacak olan devletlerin, bütün gemilerin serbestçe geçişlerine izin verileceğini, kimseye özel muamele olmayacağını, ticaretin gelişmesi için yapılan masraflara karşılık alınan vergiden başka bir vergi alınmayacağını,

b- Kongo Vadisi ve kollarını oluşturan arazide köleliğin kaldırılmasına çalışılacağını, bölgeye gönderilecek heyetlerin destekleneceğini, yerlilerin ilim, eğitim faaliyetleri ve medeniyetin katkılarından faydalanmaları için gerekli tesislerin oluşturulmasına yardım edileceğini,

c- Viyana Kongresi kararlarından yola çıkılarak Afrika'nın bütün nehirlerinde serbest seyrüsefainin (gemi ulaşımı) desteklendiğini ancak konferans programının, *Kongo* ve *Nijer* nehirlerine özel olduğu için Alman Hükümeti tarafından konferansa sunulacak olan seyrüsefain mukavelesi layihasının bu nehirler ve kollarıyla alakalı olacağını,

d- Layihanın, 19. yüzyılda düzenlenen ve serbest seyrüsefain uygulamalarını içeren bir dizi antlaşmanın⁶ maddelerine dayandığını,

e- Layihanın asıl amacının devletlerin gemilerine serbest seyrüsefain imkânı tanımak ve seyrüsefainin ihtiyacına yönelik yapılacak masraflar için lazım olan vergiden başka bütün vergilerden muaf olmalarını sağlamak şeklinde açıkladı (BOA, Y..A...HUS., 180/46, 4, 20 Teşrinisani 1884; *Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 6-7).

Bismarck'a göre Afrika'da ticaretin genişlemesi ve gelişmesi, henüz keşif ve işgal edilmeyen arazilerin medeniyete açılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Konferans süresince Avrupa devletleri medeniyet kelimesini kendilerine kalkan yaparak insani gerekçeleri ön plana çıkarmaktaydı (Demir, 2011, s. 126). Fransa ve Almanya yeni işgallerden dolayı ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları engellemek ve kıtadaki kazanımların meşruiyetinin kabul edilmesi için yapılması gerekenler hakkında ortak bir yol bulunması gerektiğine inanmaktaydı. Bismarck, egemenliğin meşru sayılması için işgalci devletin o bölgede birtakım kurallar tesis edeceğini ve maddi eserler ortaya çıkarmasının uygun olacağını ifade etti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 7-8).

Müzakere edilecek konular üzerine hatırlatmalar yapan İngiltere Elçisi Edward Baldwin Malet, serbest seyrüsefainin kıtanın bütün nehirlerinde uygulanmasını memnuniyetle karşıladığını söyledi. Ayrıca bu konuda alınacak kararlardan ziyade bunların nasıl uygulanacağını önemsendiğini, Kongo Nehri üzerindeki gemi ulaşımının bir uluslararası komisyon tarafından düzenlenmesi gerektiğini aktardı. Malet, aynı düzenin Nijer Nehri üzerinde uygulanması zor, geçici bir tedbir olacağını, nehir kollarının çoğunun keşfedilmediğini, iç ticaretin büyük kısmının sahil eşkıyaları elinde olduğunu ifade etti. Nijer Nehri'nde serbest seyrüsefaini kendilerinin sağladığını söyleyerek uluslararası bir komisyona gerek olmadığını da dile getirdi. Diğer yandan olabilecek yeni işgallerin meşru sayılması hususunda net bir düzenleme bulunmadığını ancak

⁶ Uluslararası nehirlerde serbest seyrüsefain olması ve herkesin bundan faydalanması vb. maddelerin olduğu 1815 Viyana Kongresi, 1856 Paris Antlaşması, 1857 Tuna Seyrüsefain Mukavelenamesi ve 1865 Sened-i Umumiyesi ile Güney Amerika'daki "Parana ve Uruguay" nehirlerini ilgilendiren 1853 antlaşması örnek verilir (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 7).

çeşitli ülkelerin hukukçuları tarafından oluşturulacak kuralların uygulanacağı yönünde herkese teminat verilecekse bu temel üzerine müzakerelere girebileceğini aktardı (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 12-14).

Konferansın ilk oturumu 15 Kasım 1884'te imzalanan mazbata ile sona erdi. Bu açılış oturumu, ön plana çıkan ve diğer oturumlarda da tartışılacak konuların anlaşılması açısından önemlidir. Prens Bismarck, Fransa'nın da uygun gördüğü konu başlıklarını açıklayarak konferansın ve katılımcı devletlerin önemli bir görevi olduğunu anlattı. Konferansın genel bir tanıtımı gibi görülebilecek ilk oturumda dikkati çeken önemli bir husus İngiltere'nin Kongo Nehri ve kollarında gösterdiği uyumu, kendi hâkimiyet alanı içinde gördüğü Nijer Nehri için net olarak göstermemesi ve o bölgenin kendi denetiminde olmasını istemesidir.

İkinci oturuma Prens Bismarck'ın rahatsızlığı nedeniyle Almanya Dışişleri Bakanı Paul von Hatzfeldt başkanlık yaptı. 19 Kasım'da imzalanan mazbataya göre hâkimiyet alanları, köle ticareti, işgal prensipleri ve kıtaya medeniyet getirme gibi hususlar üzerinde duruldu. Söz alan Portekiz elçisi Marquês de Penafiel, ilk oturumda İngiliz elçisinin Nijer Nehri ve havzasındaki hâkimiyetine dikkat çektiği gibi Afrika'nın batısında yer alan Angola'nın kuzey sahillerindeki arazi (Kongo Nehri bu sınırlardan Atlas Okyanusu'na dökülür) üzerinde ülkesinin yüzyıllardan beri hâkim olduğunu vurguladı. Bunun yanında oluşturulacak serbest ticaret ve seyrüsefain düzenine uyacaklarını söyledi. Penafiel, bölgenin refahı, insanlığa hizmet, yerlilerin medeniyetin nimetlerinden faydalanması gibi hususlara dikkat çekerek köleliğin kalkması yönündeki ümidini dile getirdi. Kendilerinin kıtaya medeniyeti getirdiklerini, köle ticaretini kaldırmak için de fedakârlıklar yaptıklarını aktardı (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 18, 20). Elçinin bu iddia ve talepleri ile bölgeyle ilgili hedefleri, İngiliz basını da dâhil bütün Avrupa devletleri tarafından tepki çekmekteydi (Keltie, 1895, s. 146).

İtalya elçisi Kont Eduardo de Launay söz alarak, devletin keşif ve işgal edilmemiş veya medeni olmayan toplulukların elinde kalan araziler üzerindeki hâkimiyet iddialarını ima ederek yeni işgallerle ilgili kuralların konulmasının öneminden bahsetti. İngiltere elçisi gibi bunun herkes tarafından kabul edilebilecek bir hukuki zemine uygun şekilde düzenlenmesi gerektiğini işaret etti. Aynı şekilde köle ve köle ticaretinin yasaklanması konusuna insanlık adına katıldığını belirtti. Kont Launay, medeniyetin keşfedilecek yerlere yayılması yönünde kıtanın her yerinde Hristiyan misyonerler ile bilim insanı ve kâşiflerin, onların kafilelerinin, mallarının ve toplandıkları yerlerin mümkün olduğunca korunması ve desteklenmesi yönünde geniş çaplı bir himayenin layihaya eklenmesini tavsiye etti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 21, 24-25).

Oturumda söz alan ABD özel delegesi John Adam Kasson, Bismarck'ın ilk oturumda ifade ettiği layihaya genel olarak katıldığını bildirdi. Kıtanın iç kesimlerinin 1874 yılına kadar Avrupalı ve Amerikalı coğrafyacılar tarafından bilinmediğini, cesaretli bir Amerikalının⁷ bu kısımları çok zor şartlar ve tehlikeler altında medeniyete tanıttığını, bundan sonra bölgenin diğer milletlerin dikkatini çektiğini dile getirdi (Kasson, 1886, s. 121-122). Bölgenin devletler arasında rekabet oluşturma riskinin olduğunu, bu sebeple ülkesinin isteğinin yerli halkı medenileştirmek, köle ticaretini engellemek ve kimseye imtiyaz tanımadan devletler arası çekişmeyi engelleyecek tedbirler almak olduğunu aktardı. Bu tedbirlerin uygulanması noktasında Avrupalı ve Amerikalılardan oluşan bir uluslararası cemiyetin⁸ kurulduğunu sözlerine ekledi. Cemiyetin medeni kuralları uygulamak ve insanlığa yakışır bir ortam oluşturma amacı olduğunu söyleyen Kasson, bu yapının konferans tarafından tanınmasını teklif etti. Tarafsız ve barıştan yana olan bir hükümetin hâkimiyeti altında olan Kongo Vadisi'nin sınırlarının geniş bir şekilde çizilmesini ve

⁷ Kastedilen kişi Henry Morton Stanley olup konferansta da Amerika Birleşik Devletleri'nin danışmanı olarak bulunmaktadır.

⁸ Kasson'un burada kastettiği 1879 yılında Belçika Kralı II. Leopold tarafından kurulan Muhtelit Kongo Cemiyeti'dir.

bu şekilde barış ve güvenliğin sağlanacağını, Afrika medeniyetinin gelişeceğini, bütün milletlerin ticaretten faydalanabileceğini dile getirdi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 26, 28).

İkinci oturumda Portekiz elçisi Penafiel, Kongo Nehri'nin Atlas Okyanusu'na döküldüğü sahillerin kendi mülkü olduğunu vurgulayarak orada bir düzen kurulacaksa kendi denetiminde olması gerektiği mesajını verdi. Diğer yandan İtalya elçisinin özellikle kıtaya gönderilecek misyoner, bilim insanı ve seyyah/kâşif gruplarına önem vermesi, yeni işgaller üzerine oluşturulacak düzenin önemli olduğunu vurgulaması ülkesinin kıta üzerinde müsait gördüğü yerlerle ilgili gelecek planları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kâşiflerin, kıtanın önemli bir ticari potansiyeli olduğu ve bu sebeple Avrupa devletlerinin kıtaya müdahale etmesi gerektiği yönündeki inançları da bölgeye olan ilginin artmasında önemliydi (Koponen, 1993, s. 128-129).

Berlin'de bilim insanları, seyyahlar, coğrafya cemiyetlerine ait vekil ve kişilerin bulunması konferanstan ne tür beklentilerin olduğunu göstermektedir. Konferansın Avrupa ve ABD'deki araştırma grupları ve sermayedarlar tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır (Kasson, 1886, s. 122). Kıtadaki planlar, yapılacak yatırımlar ve bölgenin önemli bir potansiyel taşıdığı yorumu buradan çıkartılabilir. ABD'nin, Kongo Vadisi'nde tarafsızlığı, her milletin eşit fırsatlara sahip olmasını ümit ettiği ve Muhtelit Kongo Cemiyeti tarafından kurulacak bir düzenle çıkabilecek bir rekabet/savaş ihtimalini ortadan kaldırma hedefi olduğu açıkça fark edilmektedir.

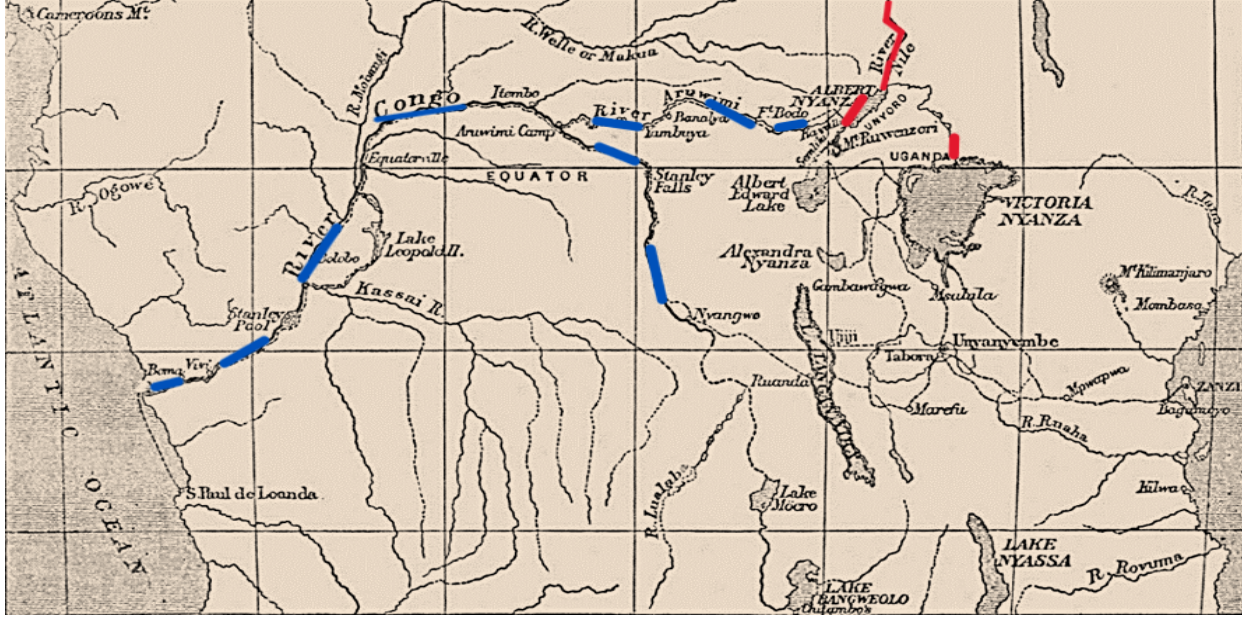
Üçüncü oturum mazbatası 27 Kasım'da imzalandı. Bu oturumda, Kongo Vadisi'nin sınırlarının nasıl çizileceği, ticaret yollarının güvenliği için Kongo Nehri'nin kuzey ve güney tarafında Atlas Okyanusu'na kıyısı olan hangi arazilerin vadiye eklenmesi gerektiği, Hint Okyanusu'na doğru Kongo Vadisi'nin doğusunda kalan yerlerin serbest ticaret usulü altına alınıp alınamayacağı üzerine müzakereler yürütüldü. Serbest ticaretin Hint Okyanusu'na kadar olan araziye doğru uzatılması, o bölgelerde hâkimiyeti sağlayan hükümetlerin hukukuna uyma ve onların rızasını alma şartı ile kabul edildi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 31-38). Burada özellikle okyanus tarafından gelecek malların limanlara güvenli şekilde taşınması ve kıtanın iç kesimlerine güvenli ve hızlı bir şekilde ulaşması hedefi vardı. Bu sebeple sahile kıyısı olan devlet veya sultanlıklarla iş birliği kurulması amaçlanmaktaydı.

Serbest ticaretin yapılması hedeflenen Kongo Vadisi'nin sınırları ile ilgili müzakereler devam ettiği sırada Osmanlı temsilcisi Said Paşa, sınırın Nil Nehri'nin göl ve vadilerinden biri veya birçoğunu içine alırsa buna kayd-ı ihtirazi (çekince kaydı) koyacağını ifade etti. Bahsi geçen alan, Osmanlı hâkimiyeti altında görüldüğü için, Said Paşa herhangi bir değişiklikte ön koşul olarak buna sonradan itiraz edebilme hakkının saklı kalmasını istedi (BOA, MV., 225/80, 1, 14 Safer 1302). Afrika kıtasının en uzun nehri olan Nil Nehri'nin kaynağı, Osmanlı'nın hâkimiyeti altında gördüğü Uganda topraklarından doğarak Sudan'dan Mısır'a doğru ulaştığı için bu konuda hassas davranıldı. Buna karşın Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Auguste Clemens Busch adı geçen göllerin, teklif edilen sınırın dışında kaldığını ifade etmesine rağmen Said Paşa, ABD elçisinin sunduğu layihadaki haritayı örnek vererek bu konuda şüpheleri olduğunu bildirdi. Said Paşa'nın bu tutumu üzerine hükümetinden gerekli talimatı alana kadar mazbatanın açık kalacağı ifade edildi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 38).

Bahsedilen konular hakkında detaylı görüşmeler devam ederken elçiler hatalı veya eksik gördükleri maddeler üzerinde fikirler beyan ettiler. Aynı şekilde ticaret sırasında muaf olunacak ve alınacak vergi üzerinde de uzun müzakereler oldu. Oturumda gemi trafiğine müsait olmayan arazilerde demiryolu veya başka yollar inşa etme fikirleri yer almaktaydı. İtalya elçisi yine misyonerler, bilim insanları ve seyyahların desteklenmesi ve korunmasına yönelik fikirlerini hatırlatarak bu insanların faaliyetlerinin medeniyete katkıda bulunduğunu ifade etti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 44, 48). Yapılan bazı teklifler ve değişiklikler ilgili komisyona havale edildi.

Üçüncü oturumda, özellikle Kongo Vadisi'nin sınırlarının ne olacağı üzerinde uzun müzakereler yaşandı. Bu hususta Osmanlı yönetiminin oldukça hassas olduğu görülmektedir. Said Paşa, çizilecek olan Kongo Vadisi'nin sınırlarını, Nil Nehri ve etrafına yaklaştıracak bir haritaya karşı çıkmaktaydı. Haritada görüldüğü üzere Kongo Nehri havzası, Osmanlı hâkimiyet alanı içerisinde görülen Nil Nehri ve kaynaklarına oldukça yakındı.

Harita 1: 1890-Nil Nehri ve Kongo Nehri Havzası

Not: Haritada Nil Nehri kırmızı, Kongo Nehri mavi renkle gösterilmiştir.

Kaynak: Keltie, 1890, s. 53.

Konferansın toplanma amacı Batı Afrika olmasına rağmen ABD ve Avrupalı elçilerin kıtanın doğusunu oluşturan ve Hint Okyanusuna kadar olan bölgeyi de serbest ticaret alanına almak istedikleri görülmektedir. Kıtanın doğusundan batısına bir transit ticaret yolu oluşturulmak amacı vardır. Diğer yandan ticaret sırasında uygulanacak vergi meselesi uzunca tartışılmış; miktarı, gerekliliği, uygulanma şekli üzerinde farklı fikirler ortaya atılmıştı. Ticaret ve ulaşımın gelişmesi için yeni yolların yapılması, hatta demiryolu gibi yatırım hedefleri dile getirilen konulardandı. Ticari ve siyasi çıkarları bulunan devletlerin, kıtanın batı kıyılarını merkezi konumdaki iç göllere bu yollarla bağlama fikirleri, Orta Afrika'nın ulaşılabilirliği açısından ön plana çıkmaktaydı (Sheldon, 1891, s. 99).

Dördüncü oturum mazbatası 1 Aralık'ta imzalandı. Genel hatlarıyla, belirlenecek serbest ticaret sınırları ile ilgili bazı müzakereler gerçekleştirildi. Her ne kadar vergilerden muaf olunması yönünde bir fikir birliği olsa da ticari işlerin yürütülmesinde uygulanabilecek ödeme şekillerinin ileriki yıllarda değişebileceği göz önüne alınarak alınan kararlar için 20 yıllık bir süreç belirlendi. Bu süre sonunda mevcut kuralların tekrardan gözden geçirilebileceği kabul edildi. İtalya elçisinin dile getirmesiyle kıtadaki misyonerlerin geleceği hakkında bazı görüşmeler yapıldı. Misyonerlerin çoğunun Hristiyan olmasından dolayı şahısları nezdinde bir himaye konulması gerekliliği üzerinde duruldu. Özellikle Hristiyan misyonerler ifadesinin ilgili maddenin ilgili fıkrasında yer alması gerekliliği İtalya, Fransa ve Avusturya elçileri tarafından savunuldu. Misyonerlerin bizzat medeniyete yaptıkları önemli hizmet ve katkılardan dolayı korunmaları gerektiği dile getirildi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 73-76).

Hristiyanlara özel ibadethaneler oluşturulması noktasında Said Paşa, *Kilise Mabet ve Küçük Kilise* kelimelerinden başka, *bütün dinlerin kullanımına mahsus dini müesseseler* tabirinin de ilgili maddenin ilgili fıkrasına eklenmesini talep etti ve bu fikri olumlu karşılandı. Belçika elçisi

bu ifadeler yerine *dini müesseseler* gibi genel bir tabirin kullanılmasının yeterli olacağını ekledi. Said Paşa, İtalya ve İngiltere elçileri ile yaptığı görüşmenin ardından İtalya elçisinin teklifinin şüpheli olduğunu ifade ederek çekincesini bildirdi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 76-77).

Konuyla ilgili müzakereler sürerken İngiltere ve Fransa elçileri devletlerinin pek çok İslam tebaasına sahip olduklarını bildirerek Said Paşa'yı destekledi. İngiltere elçisi Malet, İslam tebaasının kalbini kırarak bazı durumların oluşmasını istemediğini ve İtalya elçisinin teklifinin Said Paşa tarafından tamamen güvenli sayılabilmesi gerektiğini söyledi. Said Paşa, adı geçen bölgeye İslam âlimleri gönderilecek olursa, Hristiyan ruhban sınıfı derecesinde himaye edilmeleri gerektiğini vurguladı. Prens Bismarck, İtalya elçisinin misyonerler hakkındaki teklifi karşısında Said Paşa'nın fikirlerini destekledi (BOA, HR.SYS., 910/32, 1, 1 Aralık 1884). Sonuç olarak, bütün dinlerin serbestçe yaşanması, dini işler için hususi binalar inşa edilmesi ve heyetler oluşturulabilmesi kabul edildi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 77-78, 193).

İtalya elçisinin talepleri karşısında Said Paşa'nın karşı hamleleri dikkat çekicidir. Said Paşa, İslamiyet'in eşit oranda temsil edilmesini istemektedir. Kongo Vadisi'ne özel olarak düşünülen himaye ve destek meselesinin programa dâhil olmayan toprakları kapsayacağından dolayı bu kadar geniş bir konuya katılma talimatının olmadığını ifade etti. Ayrıca sorumluluk alanı dışında kalan bir teklifi de kabul etmeyeceğini söyledi. Busch konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede, Said Paşa'nın bu çekincesinin Afrika kıtasında bulunan ve Osmanlı hâkimiyeti altında olan bazı yerleri kapsamasından dolayı gerçekleştiğini ifade etti. Busch bunun yanında İtalya elçisinin amacının Afrika'nın tehlikeli ve medeniyetten uzak yerlerinde seyyahların korunmasını sağlamak olduğunu, bu yüzden teklifin sadece bu yerlerde geçerli olabileceğini aktardı. Said Paşa bunun üzerine Osmanlı padişahının hâkimiyeti altında olan yerlerin kesinlikle bu konu dışında tutulmasının uygun olacağını bildirdi. Busch, Said Paşa'nın bu teklifi müzakere etmek için talimat alırsa konunun tekrardan gündeme gelebileceğini dile getirdi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 82-84).

Konferansın beşinci oturum mazbatası 18 Aralık'ta imzalandı ve özellikle serbest ticaretin uygulanacağı yerlerdeki düzenin Muhtelit Kongo Cemiyeti tarafından kontrol edilmesi üzerinde duruldu. Önceki oturumlarda büyük oranda çözülen bazı konularla ilgili detaylar da gündeme geldi. Diğer yandan tüccar gemilerinin uyması gereken prosedürler, Nijer Nehri'nde uygulanacak olan usuller ve müskirat (içki) ticaretinin bölgeye verdiği zararlar üzerine devletler arasında müzakereler oldu. Özellikle ABD ve Belçika elçileri müskirata olan düşkünlük sebebiyle yerlilerin oldukça zarar gördüklerini, saldırganlaştıkları, bu durum düzeltilmezse konferansın sağlamaya çalıştığı düzenin bozulacağını dile getirdiler. İtalya, Fransa, Hollanda ve Almanya gibi devletlerin de benzer fikirde olduğu konuyla ilgili olarak en azından Muhtelit Kongo Cemiyeti'nin bir teftiş mekanizması oluşturabileceği ifade edildi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 89-91, 107-110).

Said Paşa doğuya doğru uzatılması hedeflenen ticaret alanı hakkında önceki çekincesini hatırlatarak hükümetinden program dışındaki hiçbir müzakereye katılmaması yönünde talimat aldığını belirtti. Konferansın görevinin kıtanın batı sınırlarını kapsadığını ifade eden Said Paşa, konferans için önceden belirlenen programı genişletecek müzakerelere katılmaya mecbur olmadığını vurguladı (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 101-102, 116).

Altıncı oturum mazbatası 17 Aralık'ta⁹ imzalandı. Önceki müzakerelerde Kongo'daki serbest ulaşım ile ilgili karara bağlanan anlaşmanın bazı ifadeleri değiştirildi. Müskiratın insanlara ve ticarete zarar verdiği ifade edilerek bunun engellenmeye çalışılacağı üzerinde duruldu. Köle

⁹ 6. oturum mazbatasına, 5. oturum mazbatasından bir gün önceki tarihin atılmasının gerekçesi, 5. Oturum mazbatasının herhangi bir sebepten dolayı bir süre bekletilerek imzalanması olarak düşünülebilir. Bu durum, gerekçesi açıklanmadan Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen tezkireden de anlaşılmaktadır (BOA, HR.SYS., 908/1, 133, 2 Cemaziyelevvel 1302).

ticaretinin yasaklanması tekrar önemle dile getirilerek bu ticarete köle tedarik etmenin engellenmesi gerektiği üzerinde duruldu. ABD elçisi Kasson bu konuda oldukça hassas olduklarını ve konferansta elçileri bulunan devletlerin kendi ülkeleri dâhilinde köle ticaretini engellemeleri yönünde taahhüt vermelerini arzu ettiğini dile getirdi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 121).

Konferansta hedeflenen sonuçların alınabilmesi ve ticaretin himaye edilmesi için devletlerin herhangi bir düşmanca tavır sergilememeleri hususunda taahhütte bulunmaları hakkında görüşmeler yapıldı. Savaş zararlarına karşı teminat verilmediği sürece, kurulacak sistemin başarılı olmasını sağlayacak olan güvenliğin ve kazanılmış hakların garanti altına alınmasının mümkün olmayacağı dile getirildi. Bu sebeple ABD elçisi tarafından önceki oturumlarda sözü edilen Kongo'nun tarafsızlığı hakkındaki teklif üzerine devletler arasında fikir birliğinin sağlanması gerekliliği vurgulandı. Bu konuda bir ittifak oluştu ve buna olumlu yaklaştılar (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 131-136).

Konferansın yedinci oturumunun mazbatası 17 Ocak 1885'te imzalandı. Burada köle ticareti ile ilgili konuların tekrar gündeme geldiği görülmektedir. İlgili komisyonun hazırladığı rapor üzerine köle ticaretinin yasaklanmasının yanında, deniz ve kara yoluyla köle tedarikinin yasak olduğu ve şiddetli cezalar uygulanacağı kabul edildi (*Afrika-yı Garbi İşlerine Dair*, 1302, s. 138-139; "Afrika Konferansı", 19 Ocak 1885, s. 3). Diğer yandan Afrika sahillerinde yeni işgallerin meşru kabul edilebilmesi için daha önceden yapılan düzenlemelerin müzakereleri gerçekleştirildi. Müzakereler sürerken Said Paşa araya girerek konuyla ilgili bir şerh koydu. Kıtanın kuzey ve doğu taraflarındaki özellikle doğuda Ras Hafun'a¹⁰ kadar olan Osmanlı memleketleri için yine bir çekince kaydı koyarak alınan kararın buraları kapsayamayacağını söyledi ve bunlar protokole eklendi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 147).

Hâlihazırda Osmanlı Hükümeti Said Paşa'ya, konferansın toplanma amacının Batı Afrika arazisi olduğu, bu sınırın aşılması durumunda müzakerelere katılmaması yönünde yetki vermişti. (BOA, Y..A...HUS., 180/69, 1, 2 Rebiyülevvel 1302). Ancak Prens Bismark'ın tepkisi üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti'nin geri adım attığı ve Almanya'yı gücendirmek istemeyerek mazbatayı imzaladığı anlaşılmaktadır (BOA, HR.SYS, 910/40, 1, 20 Aralık 1884; BOA, HR.SYS., 908/1, 137, 6 Rebiyülevvel 1302). Müzakerelerde Osmanlı yönetiminin, Somali'yi kıtadaki hâkimiyetinin güneydoğu sınırı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun güvence altına alınması için Zeyla'dan Ras Hafun'a kadar olan sahillere Osmanlı sancağı dikilmesi, bir miktar asker gönderilerek fener yapılması hakkında karar çıkarıldı (BOA, Y..EE., 118/31, 8 Rebiyülahire 1302).

Busch başkanlığında açılan sekizinci oturumun mazbatası 31 Ocak'ta imzalandı. Burada önceki oturumda görüşülen ve komisyon tarafından bir layiha halinde düzenlenen yeni işgal prensibinin kuralları incelendi ve konferansa takdim edildi. Özellikle kazanılmış haklara saygı göstermek, yerlilerin durumu, aşırıya kaçan hareketlerden uzak durma gibi konular üzerine görüşler bildirildi. Bunun yanında işgallerin sadece Afrika sahilleri için geçerli olduğu vurgusu yapıldı. Fransa ve Osmanlı gibi kıtanın doğusundaki bazı adalar üzerinde hak iddia eden devletler de bunu ifade etti. Fransa ayrıca kıtanın batı sahillerinde sahip olduğu sömürgelere yakın olan bölgeler için bazı şartlarını dile getirdi (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 144-147).

Oturumda sürekli konuşulan konuların aksine dikkat çeken bir mesele de İngiltere elçisinin aktardığı ve özellikle İngiliz tüccarları endişeye sevk eden serbest ticaret ve vergi muafiyeti konusudur ("Afrika Konferansı", 9 Şubat 1885, s. 2). Belirlenen şartların 20 yıl sonunda tekrar imzacı devletler tarafından gözden geçirileceği kararı, taraflar eğer anlaşamazlarsa düzenin bozulacağı şeklinde yorumlandı. Konuyla ilgili Manchester ticaret odası başkanının, İngiltere

¹⁰ Somali'nin kuzeydoğusunda bir çıkıntı üzerindeki yarımada.

Dışişleri Bakanı Lord Granville ile temasa geçmesi ve bu durumun İngiliz elçisi tarafından dile getirilmesi önemli bir husustur. Bu süre sonunda şartlar değişirse çeşitli vergilerin yürürlüğe gireceği ve bunun İngiliz tüccarının kıtadaki girişimlerine zarar vereceği bildirildi. Oturum başkanı bu şüphelerde doğruluk payı olsa da konferansın amacının bölgedeki ticaretin gelişmesini sağlamak olduğu yönünde yapılan tatminkâr açıklamaların ayrıca protokole eklenmesinin endişeleri sona erdireceğini ifade etti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 148-151). Nihai antlaşmanın konuşulmaya başlandığı oturumda ABD elçisi, devletin kendisini bağlayacak bir antlaşmaya olumlu bakmadığını ifade ederek alınan kararların ayrı ayrı beyannameler olarak düzenlenmesini istedi (*Afrika-yı Garbi İşlerine Dair*, 1302, s. 154-155). ABD Başkanı alınan kararların uygulanmasındaki ortak sorumluluğu üstlenmek istememekteydi (Kasson, 1886, s. 120).

Dokuzuncu oturum mazbatası 23 Şubat'ta imzalandı. Müzakerelere geçilmeden önce Muhtelit Kongo Cemiyeti Başkanı Albay Strauch'un Prens Bismarck'a gönderdiği mektup okundu. Mektupta, konferansın çabaları takdir edilerek cemiyetin devletler tarafından tanındığı ve dost olarak kabul edildiği vurgulandı. Said Paşa, dokuzuncu oturumda, Muhtelit Kongo Cemiyeti'nin tanınması ve bayrağının dost bir bayrak olarak kabul görmesi meselesini kısa süre önce öğrendiğinden dolayı bu konuda hükümetinden bir talimat almadığını ifade etti. Cemiyetin temelini oluşturacağı yeni bir hükümetin ortaya çıkması durumunda da şahsen itirazı olmayacağını bildirdi¹¹. Belçika Kralı II. Leopold, cemiyetin Osmanlı tarafından tanınması hususunda talepte bulunacaktı (BOA, MV., 1/7, 2, 21 Cemaziyülevvel 1302). Belçika Kralı tarafından kurulan cemiyet resmen Orta Afrika'da Kongo sınırları dâhilinde bir hükümet olarak kabul edildi. Tarafsızlık gibi önemli görülen konular üzerinde müzakereler yapılarak küçük değişikliklerle konferans akdine son şekil verildi. Özellikle belirlenen sınırlar dahilinde bir savaş yaşanmaması üzerinde ısrarla duruldu. Devletler silaha başvurmadan önce dost devletlerin aracılığıyla sorunları çözmeyi taahhüt etti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 157, 161, 169).

İtalya elçisi serbest ulaşımın faydalarından bahsederek kıtadaki diğer nehirlerde de bu usulün uygulanmasının olumlu olacağını söyledi. Bunun üzerine Said Paşa bu isteğin konferans programı dışında olduğunu hatta Portekiz ve Rusya elçileri tarafından bile reddedildiğini ve bu sebeple bu tarz müzakerelere girişmekten uzak durduğunu ifade etti. Bu fikir resmi olarak teklif edilseydi de bunun olamayacağını beyan etmek zorunda kalacağını bildirdi. Viyana Kongresi'nde uluslararası nehirler ile ilgili alınan kararlara dayanarak ortaya atılan bu fikrin birkaç devletin sınırlarından geçmeyen Nil Nehri hakkında uygulanamayacağını belirtti (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 174-175). Zaten meselenin konferansın yetkisi dışında olduğu vurgulanarak konu kapatıldı. İmzalanacak antlaşma konferans huzurunda oylamaya sunuldu ve bölümleri kabul edilerek onaylandı.

Konferansın son oturumu Prens Bismarck başkanlığında başladı. Bismarck, konferansın uyumlu çalışması ile oluşan fikir birliğinden duyduğu memnuniyeti dile getiren, ayrıca alınan kararları özetleyen bir kapanış konuşması gerçekleştirdi. 26 Şubat 1885'te devletler nihai antlaşmayı imzaladı ve konferans sona erdi (HR.SYS., 910/57, 1, 26 Şubat 1885).

2. Konferansın Nihai Akdi

Konferans sonunda imzalanan ve 7 bölüm 38 maddeden oluşan *Genel Akd* içerisinde yer alan hükümlere genel olarak bakılacak olursa;

Birinci bölüm: Sınırları belirlenen Kongo Vadisi ve ona bağlı kollarda, civardaki bölgelerde; serbest ticaretin uygulanacağı, Kongo Vadisi'nden itibaren doğuya doğru genişletilen serbest

¹¹ Muhtelit Kongo Cemiyeti kısa süre içerisinde Kongo Özgür Devleti'ne dönüştü. Osmanlı tarafından bu devletin tanınması için yapılan ısrarların ardından 10 Şubat 1886 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela, tanınmasının uygun olacağı kararını verdi (BOA, MV., 7/69, 6 Cemaziyülevvel 1303).

ticaret uygulamasının bu bölgelerde hâkim olan hükümetlerin de izni alınarak icra edileceği ve bahsedilen bu serbest uygulamalardan imzacı bütün devletlerin faydalanacağı belirtilmektedir. Devletler ticaretin gelişmesi için alınan vergi haricinde bütün vergilerden muaf olacaklardır. İmzacı devletler, vergi muafiyetinin devam edip etmeyeceği konusunda 20 yıl sonra karar alma hakkını koruyacaklardır.

Bölgede hâkim olan veya olacak bütün devletler yerlilerin haklarını koruyacak, onların eğitim görmeleri ve medeniyetten faydalanmaları için gerekli çabayı göstereceklerdir. Hristiyan misyonerler, âlimler ve seyyahlardan oluşan gruplar himaye altına alınacak ve bütün dinlerin serbestçe yaşanmasının, ibadethaneler inşa etmelerinin ve topluluklar oluşturmalarının önüne geçilmeyecektir. 1878 yılında Paris'te imzalanan İttihat-ı Umumi Postası Mukavelenamesi, Kongo sınırları içerisinde de uygulanacaktır. Herhangi bir devletin hükmü altında olmayan yerlerde *Muhtelit Kongo Seyrüsefain Komisyonu*, mevcut kuralları uygulayacak ve buraları kontrol edecektir.

İkinci bölüm: İmzacı devletler tarafından kabul edilen uluslararası hukuka uygun olarak, esir ticareti yasak olduğu gibi deniz veya kara yoluyla esir tedariki de yasaktır. Kongo Vadisi sınırlarında hâkim olan veya olacak devletler bu konudaki her türlü ticarete karşıdırlar.

Üçüncü bölüm: Kongo Vadisi'nde barışın ve dostluğun korunması için, bölgede hâkim olan veya olacak devletler tarafsız kalacak ve buna uyacaklardır. Bir savaş durumunda bu bölge tarafsızlığını koruyacaktır. Herhangi bir sorun çıkması durumunda devletler savaş ilan etmeden önce dost bir devletin arabuluculuğuna başvuracaklardır.

Dördüncü bölüm: Kongo Nehri ile ona bağlı olan kollarda yapılacak mal veya yolcu seyrüsefaini serbest olacaktır. Gemilerden transit vergisi alınmayacak yalnız ticaretin tesisi ve işletme masrafları, gemi kılavuzları ve bazı teknik (yeni yollar, kanallar ve demiryolu vs.) masraflar için vergi alınacaktır. Kongo Nehri'ne bağlı olan nehirlerde aynı usul ve kurallar geçerli olacaktır. Serbest seyrüsefain uygulanmasından Muhtelit Kongo Seyrüsefain Komisyonu sorumlu olacaktır.

Kongo ve ona bağlı nehirler üzerinde yapılacak yollar, demiryolu veya kanallar da bütün milletlerin ticaretine açık olacaktır. Buralarda da geçiş vergisinden başka bir vergi alınmayacaktır. Bu kuralların uygulanması için oluşturulan komisyona, imzacı devletler tarafından birer memur atanabilecektir. İmzacı devletler tarafından atanan memur sayısı beşi bulduğunda komisyon kurulmuş olacaktır. Kongo Nehri ve ona bağlı kollarda yaşanacak bir savaş sırasında ulaşım, ticaret için serbestçe devam edecektir.

Beşinci bölüm: Nijer Nehri ve ona bağlı olan nehirlerde seyrüsefain herkes için serbest olacaktır. Kongo Vadisi için geçerli olan vergi kuralları Nijer Vadisi için de kabul edilmiştir. Bu nehir ve kolları üzerinde İngiltere'nin hâkimiyeti olduğu sürece serbest ulaşım kurallarını uygulamayı taahhüt edecektir. Aynı şekilde Fransa Devleti, Nijer Nehri ve ona bağlı nehirlerin kendi hâkimiyeti altında olduğu sürece bu kuralları uygulayacağını kabul etmektedir. Bu usuller dışında Kongo Nehri için geçerli olan bütün kurallar bu nehir için de kabul edilmiştir.

Altıncı bölüm: Afrika sahillerinde yeni bir işgale girişecek olan devletler bunu imzacı devletlere hemen bildirecekler, işgal ettikleri arazide kazanılmış haklara ve yazılı kurallara göre serbest ve transit ticarete uyacaklardır.

Yedinci bölüm: İmzacı devletler ittifak olduğu sürece genel senet üzerinde ileride değişiklikler yapma hakkına sahip olacaklardır. Devletler bir seneyi geçmemek şartıyla bu genel senedi tasdik edecek ve bundan sonra her devlet için süreç başlayacaktır (BOA, Y.EE., 73/17, 1-68, 6 Şevval 1302; *Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 185-208; Keith, 1919, s. 302-319).

Konferans süreci ve alınan kararlara bakıldığında, Fransa, Almanya, İngiltere, Portekiz, İtalya, Belçika ve ABD'nin aktif şekilde müzakerelere katıldığı ve hedeflerini önceden belirledikleri görülmektedir. Diğer devletler özellikle bu tartışmaları onaylamak veya itiraz etmekten ileri gidemediler. Müzakereler sırasında karara bağlanmayan konular diğer oturumlara ertelendi veya bir komisyona havale edildi. Devletler genel olarak *serbest ticaret*, *seyrüsefain serbestliği*, *köle ticaretinin kaldırılması* ve *tarafsızlık politikası* konularında hemfikir oldular. Özellikle serbest ticaretin kıtanın batısından doğusuna kadar uygulanması ve korunması yönündeki teklifler, konferanstaki ticari çıkarların önemini göstermekteydi.

Konferans, özellikle Portekiz ve Fransa'nın Kongo üzerindeki iddialarını sınırlandırdı. İngiltere ve ABD elçileri köleliğin kaldırılması üzerinde durdular. İtalya bilhassa kâşif ve misyoner gruplarının himayesi ile kabul edilecek serbestiyetin kıtanın bütününe yayılması fikirlerinden yanaydı. Belçika'nın tek hedefi Kongo üzerinde istediği hakları elde etmektir. Portekiz de bu konuda oldukça hassas olup Kongo'nun Atlas Okyanusu'na döküldüğü sahiller üzerindeki hâkimiyetini kabul ettirmek istedi.

Sürekli olarak kıtadaki yerlilere *medeniyet* getirme vurgusu ve kıtada ekonomiyi, altyapıyı, eğitimi geliştirme üzerine müzakereler dikkat çekmektedir. Yerlilerin haklarının korunacağı ve onlar için eşit bir düzen kurulacağı ifade edilmektedir. Ancak Afrikalıların temsil edilmediği, onların geleceğini Avrupalıların düşündüğü bir müzakere süreci yaşandı. Geçmiş ve gelecek keşiflere atıfta bulunularak bu durumun kendilerine bir sahiplik hakkı verdiği yansıtıldı.

Konferans oturumları boyunca ticaretin geliştirilmesi, tarafsızlık politikası, çatışmanın engellenmesi ile durumun insani boyutlarını vurgulayan devletler, yerlilerin medeni hale getirilmesi ve konferansın sunduğu fırsatlardan eşit olarak faydalanmasını sık sık dile getirdiler. Ancak konferans sonrası yaşanan işgaller ve kolonileşme süreci, dile getirilen insani yönlerin bir perde olduğunu göstermektedir (Craven, 2015, s. 49). Medeni saymadıkları yerliler bu süreçte sadece bir araç olarak düşünüldü ve konferansın mümkün olduğunca meşru olarak görülmesini sağlayacak bir karakter ön plana çıkarılmaya gayret edildi.

Görüşülen konular arasında kıta için en tehlikeli olabilecek *fiili işgal* prensibi dikkat çekmektedir. Konferansta resmi olarak kıta toprakları devletler arasında bölüşülmedi ancak devletlerin bu topraklara yerleşme yöntemi açıkça belirtildi. Bu durum kıtanın Avrupa devletleri tarafından kâğıt üzerinde paylaşımını sağladı (Tepeciklioğlu, 2012, s. 59). Afrikalıların yerine onları yönetip bir düzene koyma ve bu düzeni kendi çıkarlarına uygun hale getirme niyeti zaten geçmişten beri süren sömürgecilik mantığını yazıya dökmekten başka bir şey ifade etmemekteydi. “*Konferans yalnızca oyunun kurallarını koymuştu ...katılan Avrupalı güçlerden her biri en büyük toprak parçasına bayrağını dikmeye bakıyordu...*” (Ferro, 1994/2017, s. 137). Fiili işgal prensibi ile ortaya çıkan *hinterland* terimi de konferansın açmazlarından biriydi. Kıyı bölgelere yerleşerek hâkimiyet kuracak olan sömürgeci güç bu hâkimiyetini nerelere kadar genişletebilir ve bu hangi kıyılar için geçerli olabilirdi? Bu gibi sorular da konferans sonrasında ortaya çıkacak olan çatışma ve anlaşmaların merkezinde yer alacak, pazarlıklara sebep olacaktı (Minawi, 2018, s. 80).

Devletler genel olarak istediklerini elde ettiler ve kıtanın merkezinde serbest ticaret, tarafsızlık, nehirlerde ve kıyılarda serbest ulaşım prensibini getirdiler. Herhangi bir çatışma çıkmaksızın maddi olarak en az zarar görecektir şekilde çıkarlarını korudular. Belçika Kralı'nın hâkimiyetinde olan Muhtelit Kongo Cemiyeti bir hükümet olarak tanındı ve bölgede düzeni kurmakla görevlendirildi. Ancak konferanstan sonraki süreçte kıtada yaşanan gelişmeler, konferans kararlarının hiç değilse huzuru korumak açısından ne kadar suni olduğunu gösterdi. Umut edilenin aksine kıtanın huzuru konferans süresi ile sınırlı kaldı. Devam eden süreçte devletler arası sınır çatışmaları, işgal teşebbüsleri yaşanarak II. Leopold'un Kongo'daki zalimce faaliyetleri oldukça tepki çekti.

Osmanlı yönetiminin Kongo Vadisi sınırları ve seyrüsefaine konu olan nehirler hususunda pek dikkatli olduğu ve isteğinin aksine bir karar alınmadığı görülmektedir. Kongo Vadisi sınırlarının belirlenmesinde konferansın nihai metnine bakıldığında kuzey enleminde 5 derece ve doğuda Tanganika Gölü ve ona bağlı tepeler esas alındı (*Afrika-yı Garbi işlerine dair*, 1302, s. 190). Sınırları itibariyle Osmanlı hâkimiyet alanlarını etkilemeyen ancak bu alana oldukça yakın olan bu vadinin kuzeydoğusu Güney Sudan ve Uganda'ya komşuydu. Yaklaşık olarak günümüzdeki Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin kuzeydoğu sınırları ile aynıdır. Yapılan düzenlemeler ile Nil Nehri vadisi, en uzak kaynağının olduğu Burundi'deki Kagera Nehri ve esas kaynağı olan Viktorya Gölü, Kongo Vadisi sınırları dışında kaldı. Nil Nehri kaynaklarından biri olan ve Kongo Havzası içinde yer alan Albert Gölü çok daha sonraları keşfedildi. Haritada sınırları gösterilen Kongo Özgür Devleti'nin sonraki yıllarda ilhak etmeye çalışacağı ve Osmanlı merkezine oldukça uzak olan bu topraklar üzerinde sorunlar çıkacaktı.

Harita 2: Kongo Hükümeti Müstakillesi (Kongo Özgür Devleti)

Not: Haritada siyah içerisine alınan alan Kongo Özgür Devleti'nin sınırlarıdır.

Kaynak: BOA, HRT.h., 3, 7, Dersaadet Matba-yı Amire, 1310.

Osmanlı elçisinin dile getirdiği veya itiraz ettiği konularda özellikle İtalya elçisi ile karşı karşıya geldiği görülmektedir. İtalya elçisinin hem Hristiyan misyoner ve seyyahların himayesi hem de serbest ticaret ve ulaşımına sahip nehirlerin kapsamının genişletilmesi gibi konferans programı dışına çıkan tekliflerle gelmesi Said Paşa'nın itirazına sebep oldu. İtalya'nın kıtada siyasi ve ticari olarak geleceğe dönük planları olduğu konferanstaki tutumundan anlaşılmaktadır. Kıtaya medeniyet getirme ve yeni yerler keşfetme iddiasında olan misyoner ve seyyah gibi kişilerin destekçisi konumundadır.

Ön plana çıkan diğer bir husus Osmanlı'nın kıtada belirlediği hâkimiyet alanını koruma içgüdüsü ve İslamiyet'in koruyucusu vazifesini üstlenmesidir. Bu konularda Said Paşa tarafından

doğrudan müzakerelere müdahalede bulunuldu. Ayrıca dini konularla ilgili olarak Müslümanların yoğun olarak yaşadığı sömürgelere sahip olan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın yanında olduğu görülmektedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid tarafından aktif şekilde kullanılan *halifelik* unvanının bu iki devlet üzerinde etkili olduğu hem sömürgelerindeki İslam tebaasını hem de Osmanlı idaresini gücendirmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla antlaşma metnini imzalayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun konferanstan beklediği sonuçları teorik olarak elde etmeyi başardığı söylenebilir.

Konferans kararlarından elde ettiği kazanımlarla ilgili olarak bazı araştırmalarda yer alan, *sömürge kazanma* yolunda Osmanlı İmparatorluğu'na bir fırsat doğduğu şeklindeki değerlendirmeler (Minawi, 2018, s. 35) meselenin boyutunu değiştirmektedir. Alınan kararlara imza atmış olsa bile Osmanlı'yı zihniyet olarak sömürgeci devletler ile bir tutabilecek bu yaklaşımlar yanlış algılara sebep olabilir. Bunlar, Osmanlı'nın sömürgeci güçler ile aynı hedefler doğrultusunda kıtaya yaklaştığı izlenimini vermektedir. Osmanlı yönetimi sömürgeci devletlerin faaliyetlerine karşı kıtadaki dayanak noktalarından biri olan İslamcılık politikasını geliştirmiş, ekonomik ve ticari sistemi korumuştur. Bu şekilde egemen olduğu bölgelerin Avrupa devletleri tarafından sömürülmesini ertelemiştir (Turhan, 2023, s. 210).

Esasen Said Paşa'nın, hâkimiyetinde olduğunu düşündüğü topraklar üzerindeki Osmanlı haklarını güvence altına almak amacıyla konferansta çaba gösterdiği söylenmelidir. Diğer yandan fiili işgalin gerektirdiği yerlerde ortaya çıkan hinterland prensibinin ilerleyen yıllarda Osmanlı tarafından kullanılması, yeni yerler elde etmekten ziyade hâkimiyeti altında gördüğü toprakları sömürgeci güçlerden koruma içgüdüsü ile açıklanabilir. Yüzyıllar boyunca idare ettiği ülkeler düşünüldüğünde Osmanlı'nın kıtaya sömürgeci bir zihniyet ile yaklaşmadığı, Avrupa devletlerinden çok farklı bir tutum sergilediği unutulmamalıdır.

3. Sonuç

Afrika kıtası, tarihi süreç içerisinde pek çok sömürgeci devletin dikkatini çekti ve yüzyıllar boyunca istilaya uğradı. Başlangıçta kıyı bölgeleri üzerinde odaklanan teşebbüsler 19. yüzyıla gelindiğinde kıtanın iç kısımlarına doğru yayılım gösterdi. Yüzyıllar boyunca yaşanan teknolojik gelişmeler, kıta üzerindeki ekonomik, askeri ve siyasi hedeflerin de çeşitlenmesine sebep oldu. Kıtanın kıyı bölgelerini bir liman, depo ve dinlenme noktası olarak kullanan sömürgeci güçler zamanla buralarda koloniler inşa etmek ve yerleşimci getirmek suretiyle varlıklarını kalıcı kıldılar. Modern çağlarla birlikte artık kıtanın iç kısımlarını da keşfederek ticarete açmak, güvenli yollar inşa etmek ve elde ettikleri kazançları artırmak için planlar yaptılar. Bu noktada kıtanın neredeyse merkezinde yer alan Kongo Nehri ve nehrin kollarının oluşturduğu vadi hem kâşiflerin hem de devletlerin ilgisini çekti. Nehirler, nehir kolları, geçitler, ulaşım noktaları ile madenlerin potansiyeli üzerinde duruldu.

Konferansın toplandığı yıllarda devletler arasındaki sömürge yarışı daha da hızlandı. Özellikle kıtanın merkezinde yer alan Kongo Vadisi dışında kalan bölgelerde sömürgeleri olan devletler vardı. Fransa, İngiltere ve Portekiz bu devletlerin başını çekiyordu. Belçika Kralı II. Leopold, Muhtelit Kongo Cemiyeti'ni özgür bir devlet olarak kurma hedefindeydi. Kıtanın merkezi ile ilgili rekabetin ve projelerin arttığı bu yıllarda bir uluslararası konferans düzenlenerek sorunlar çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Bu doğrultuda kıtada toprakları olan Osmanlıların yanı sıra pek çok Avrupa devleti konferansa katıldı. Kendi hâkimiyeti için tehlikeli olabileceğini düşündüğü konular üzerinde tepkisini koyan Osmanlı, kendi iradesinden bağımsız olarak düzenlenen bu konferansın kararlarını onayladı. Aksi durumda diğer devletlerin Osmanlı yönetiminin onayını bekleme yönünde hassasiyetleri bulunmuyordu.

Kongo Vadisi, konferansa katılan bütün devletler tarafından tanınan Kongo Özgür Devleti himayesine verildi. Serbest ticaretin uygulanması ve pek çok alanda vergi muafiyeti kabul edildi. Köle ticaretinin kesinlikle engellenmesi, bölge halkının medeni vasıtalara ulaşması hedefi

koyuldu. Bunu yapacak olan tabi ki medeniyetin kurucusu olarak lanse edilen *beyaz adam*dı. Ayrıca hâkimiyet kurulacak topraklar üzerinde, işgalci devletin bölgedeki varlığını kanıtlayacak yapılar kurarak egemenliğini meşru kılması kabul edildi. Bu husus fiili işgal prensibi ile açıklandı. Yani sözlü işgal yerini fiili işgale bıraktı. Bu karar kıtadaki sömürge sürecinin hızlanmasına ve devletler arasındaki paylaşım anlaşmalarının sayısının artmasına neden oldu.

Kıtada toprakları olan Osmanlı İmparatorluğu, içerisinde bulunduğu sıkıntılı sürece rağmen konferansa katılma yönünde büyük gayret gösterdi. Tunus ve Mısır gibi eyaletleri yakın zamanda işgal edilmiş, bu işgallerin etkileri henüz ortadan kalkmamıştı. Trablusgarp üzerinde Fransa ve İtalya gibi devletlerin talepleri vardı. Ayrıca Balkanlardaki durum oldukça hassas olup siyasi, ekonomik ve askeri açıdan zor günler geçiren Osmanlı yönetimi, bu şartlara rağmen kendisinin kıtada *ev sahibi* olduğu mesajını vererek çıkarlarını korumaya çalıştı.

Konferansa katılan Osmanlı temsilcisi Said Paşa özellikle devletin hâkimiyet alanlarını etkileyebilecek girişimlere karşı hassas davrandı. Osmanlı İmparatorluğu açısından zararlı gördüğü konulara müdahale ederek teorik de olsa çekincelerini kabul ettirdi. Çizilecek sınırların Osmanlı'yı etkilememesi için mücadele vererek hâkimiyet alanlarını teyit ettirmeye çalıştı. Ayrıca İslamiyet'in kıtadaki temsiliyeti, Müslümanların da Hristiyanların elde ettiği haklarla eşit haklara sahip olması, yapılacak olan ibadet mekânları ile ilgili oldukça aktif bir katılım sağladı. Konferansın toplanma amacı dışına çıkartılmaması ve alınan kararların kıtanın tamamını etkilememesi elçinin özellikle üzerinde durduğu hususlardandı.

Sonuç olarak Afrika kıtasının geleceğinde ve devletlerin sınırlarının çizilmesinde son derece önemli bir mevkii olan Berlin Batı Afrika Konferansı, isminin kapsamını aşarak kıtanın genelini etkileyen sonuçlara imza attı. Kıtada yaşayan insanların temsil edilmediği konferansta; serbest ticaret, köleliğin kaldırılması, vergi muafiyeti, misyonerlerin korunması ve sınırları uzlaşma yoluyla belirleme hususları ortaya konularak *medeni* bir dünya vurgusu yapıldı. Konferansın ardından sömürgeci devletlerin yayılma politikaları hız kazandı ve 19. yüzyılın son çeyreğine damgasını vurdu.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Siyasi (HR.SYS.), 908/1; 910/1; 910/7; 910/9; 910/14; 910/17; 910/20; 910/32; 910/40; 910/57; 910/151.

Haritalar (HRT.h.), 3.

İrade Hariciye (İ.HR.), 295/186601; 295/18661; 296/18708.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 79/3437; 79/3438.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 225/80; 7/69; 1/7.

Yıldız Arşivi Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 180/36; 180/46; 180/60; 180/69; 180/75.

Yıldız Arşivi Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 26/9.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 73/17; 118/31.

Yıldız Perakende Tahrirar-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), 8/77.

Kitap, Makale ve Diğer Eserler

- Afrika-yı Garbi işlerine dair Berlin'de mün'akid konferans mazbatalarının tercümesidir.* (1302). Dersaadet: Matba'a-i Osmaniye.
- Afrika Konferansı, *Sa'âdet*, 11, 2 Rebiülahire 1302 (19 Ocak 1885).
- Afrika Konferansı, *Sa'âdet*, 12, 23 Rebiülahire 1302 (9 Şubat 1885).
- Craven, M. (2015). Between law and history: The Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade. *London Review of International Law*, 3(1), 31-59.
- Daban, C. (2023). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Afrika kıtasına etkileri: Berlin Afrika Konferansı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 828-853.
- Demir, A. (2011). Sömürge devletlerinin kullandığı sömürgecilik araç ve metotları vaka analizi: Belçika Krallığı'nın Kongo'daki sömürge dönemi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(14), 117-141.
- Duman, S. (2012). Berlin Kongresi. Z. Dilek (Haz.), III. Bildiri Kitabı. 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15.09.2007) içinde (ss. 1183-1190). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri: Osmanlı İmparatorluğu andlaşmaları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2012). Afrika kıtasının dünya politikasında artan önemi ve Türkiye-Afrika ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 59-94.
- Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik tarihi, fetihlerden bağımsızlık hareketlerine 13. yüzyıl-20. yüzyıl* (3. Baskı) (M. Cedden, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Fitzmaurice, E. (1905). *The life of Granville George Leveson Gower, Second Earl Granville, K.G., 1815-1891*. 2, Londra: Longmans, Green, and Co.
- Gücüm, K. (2019). 1884-1885 Berlin Konferansı ve Kongo örneği: Afrika'nın sömürgeleştirilmesi karşısında II. Abdülhamid yönetimi. *TEORİ Dergisi*, 69-82.
- İbrahim, G. (2022). *Afrika'nın sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885)* [Yayımlanmış doktora tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Kasson, J. A. (1886). Congo Conference: Message of the President of the United States, transmitting a communication from the secretary of state in relation to the Congo Conference. *The North American Review*, 351, 119-133.
- Kavas, A. (2011). *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, İstanbul: Kitabevi.
- Keith, A. B. (1919). *The Belgian Congo and The Berlin Act*. Oxford: The Clarendon Press.
- Keltie, J. S. (1890). What Stanley has done for the map of Africa. *Science*, 15(364), 50-55.
- Keltie, J. S. (1895). *The partition of Africa*. Londra: Edward Stanford.
- Kocamaz, G. (2015). *1884-1885 Berlin Konferansı ve Afrika'nın Avrupalı devletler tarafından paylaşımı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Koponen, J. (1993). The Partition of Africa: A scramble for a mirage?. *Nordic Journal of African Studies*, 2(1), 117-135.

- Kurnaz Şahin, F. (2020). *Çanakkale Savaşları ve kara Afrika basını: Savaş, basın ve propaganda*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Lucas, C. P. (1922). *The partition and colonization of Africa*. Oxford: The Clarendon Press.
- Malet, S. E. (1909). *Egypt 1879-1883*. Londra: John Murray.
- Minawi, M. (2018). *Osmanlılar ve Afrika talanı Sahra'dan Hicaz'a imparatorluk ve diplomasi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Munene, M. (1990). The United States and The Berlin Conference on the partition of Africa, 1884-1885. *Transafrican Journal of History*, 19, 73-79.
- Nilsson, D. (2013). Sweden-Norway at The Berlin Conference 1884-85. *Nordiska Afrikainstitutet, Current African Issues*, 53, 5-54.
- Sheldon, WM. E. (1891). The partition of Africa. *The American Advocate of Peace and Arbitration*, 53(4), 98-99.
- Şahin, G. (2018). Afrika'nın sömürgeleştirilme sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika basınına yansımaları. *History Studies*, 10(1), 247-268.
- The Marquis of Lorne, (1890). The partition of Africa. *The North American Review*, 151(409), 701-712.
- Turhan, Y. (2023). Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye-Afrika ilişkileri. B. Karabulut ve F. Purtaş (Ed.), *Türk dış politikasının 100. yılı (1923-2023) içinde* (ss. 207-224). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Wiley, S. E. (1989). *Commerce, race, and diplomacy, Henry Shelton Sanford and the American recognition of The International Association of The Congo* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Montana Üniversitesi Tarih Bölümü, Montana.